Inna Negrescu-Babuş

Substratul şi superstratul – rezultate ale contactului lingvistic

Fenomenul contactului dintre limbi implică numeroase aspecte şi interpretări, acestea constituind subiecte importante de cercetare în lingvistica actuală. În cercetarea de faţă vom prezenta unele chestiuni aferente acestui proces atât la modul general, cât şi analiza, din mai multe puncte de vedere, a unor fenomene precum substratul şi superstratul, în particular.

Interferenţele lingvistice, sociale şi culturale produc nenumărate modificări (împrumuturi, de cuvinte, unităţi frazeologice, calcuri lingvistice etc.) în sistemul limbilor, care este într-o continuă mişcare, reconstrucţie şi inovaţie. În fiecare perioadă a evoluţiei sale, limba conţine „reminiscenţe ale trecutului şi premize ale viitorului"; ea „se constituie – conform afirmaţiei lui E. Coşeriu – diacronic şi funcţionează sincronic" [1, p. 238]. Ca fenomen social, limba trebuie privită în manifestarea sa dublă: competenţă – performanţă. O neglijare a laturii sociale a limbii ar conduce la pierderea celui mai important aspect: „cauzalitatea schimbărilor lingvistice". Însă relaţia limbă – societate ignorată de lingviştii de la Geneva, este analizată în detaliu de reprezentanţii Şcolii sociologice franceze, Antoine Meillet fiind cel mai de seama lingvist care scoate în prim plan analiza sociolingvistică, subliniind caracterul social al limbii şi relaţia dintre istoria unei limbi şi istoria societăţii.

În descrierea limbilor nu se mai poate face abstracţie de faptul că acestea nu se dezvoltă în mod izolat, fără un contact cu limbile vecine. Cercetările au demonstrat că în fiecare sistem al limbii pot fi depistate elemente alogene. În această ordine de idei, luarea în considerare inclusiv a relaţiilor unui sistem cu alte sisteme lingvistice similare tinde să devină un imperativ al cercetărilor lingvistice moderne.

Schimbările din limbă, apărute ca urmare a legilor interne de dezvoltare, sunt dublate de schimbări permanente, datorate unor factori extralingvistici. Cursul dezvoltării limbii este dictat de legile ei interne, dar factorii externi pot limita sau, din contră, pot amplifica acţiunea lor, introducând elemente noi.

Pentru o înţelegere cât mai adecvată a modului în care au loc schimbările în limbă ca urmare a interacţiunii limbilor, trebuie să depistăm cauzele producerii lor.

În multitudinea de definiţii şi abordări dedicate contactelor lingvistice s-au impus în primul rând cele ale lui U. Weinreich, care susţine că „două sau mai multe *limbi* se consideră a fi *în contact* dacă sunt folosite alternativ de unele şi aceleaşi persoane" [2, p. 11]. Deşi foarte utilizat şi cunoscut, termenul *contact* continuă să creeze până astăzi ambiguităţi, întrucât nu este un termen lingvistic propriu-zis, fiind preluat din termino-

BDD-A23042 © 2014-2015 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.103 (2026-01-19 08:50:14 UTC)

logia sociologică. Astfel teoria contactelor dintre limbi se intersectează cu teoria diglosiei, bilingvismului, a substratului, superstratului, a amestecului şi a interferenţei, a împrumutului lingvistic etc. În această ordine de idei, conceptul de *contact lingvistic* trebuie înţeles în modul cel mai larg posibil, pentru a acoperi multitudinea relaţiilor dintre limbi. De aceea, noţiunea dată nu ar trebui identificată doar cu fenomenul de bilingvism, nici cu reducerea acestuia la noţiunea de substrat sau de împrumut.

Contactul lingvistic se poate produce între orice fel de limbi, asemănătoare sau total diferite ca structură, legate sau fără legătură genetică. Amploarea interferenţei este însă influenţată direct de factorii lingvistici (structura idiomurile respective, originea limbilor ce intră în contact). Astfel influenţa reciprocă între două limbi înrudite va fi mult mai puternică decât în cazul celor neînrudite genetic sau tipologic.

În urma studierii cauzelor şi legilor schimbărilor din limbă, s-a constatat că există o serie de fapte ce nu pot fi puse pe seama limbii de origine şi nici nu pot apărea ca urmare a fenomenului de inovaţie, caracteristic fiecărei limbi. Treptat a început să se acorde o atenţie din ce în ce mai mare aşa-numitului amestec între limbi, rezultat al unor factori social-istorici concreţi. Dintre aceştia cea mai mare importanţă a căpătat-o, de la început, amestecul etnic, cu formele sale de manifestare în structura limbii, cunoscute sub numele de *substrat*, *superstrat* şi *adstrat*.

La evoluţia latinei din Dacia şi din provinciile dunărene ale Imperiului Roman, la contactul ei cu limba traco-dacilor şi la geneza limbii române a contribuit un ansamblu de factori lingvistici şi extralingvistici cum ar fi: condiţiile geografice, economice, sociale, nivelul de civilizaţie şi cultura. Interacţiunea factorilor lingvistici, care acţionează direct asupra limbii, şi a factorilor extralingvistici, cu acţiune indirectă, a individualizat limba română şi i-a dat un aspect romanic special, o fizionomie aparte, deoarece aceşti factori au fost într-un anumit fel diferiţi de cei care au acţionat în Romania apuseană. Latina din Dacia şi din alte provincii dunărene s-a format intr-un nou sistem lingvistic intr-o perioadă anterioară intervenţiei superstratului slav, pe un substrat diferit de cel din occidentul romanic: substratul traco-dac. Din punct de vedere etnogenetic, etnogeneza poporului român reprezintă o sinteză dacoromană alcătuită din două elemente fundamentale: autohtonii traco-daci (sau altfel spus daco-geţi) si coloniştii romani, la care se adaugă, ca elemente secundare, slavii, plus alte popoare cu care populaţia autohtonă a venit în contact sau a convieţuit o perioadă de timp.

Întrucât geneza limbii şi etnogeneza românilor constituie una din cele mai complexe şi mai discutate teme, însoţită de o bogată literatură ce se întinde pe mai multe secole, în care s-au confruntat istorici, lingvişti, antropologi etc., nu vom putea, în cele ce urmează, sa tratăm succint decât problemele ei principale şi anume: problema substratului, a superstratului slav şi a adstratului.

Substratul este unul din rezultatele amestecului de populaţie, al convieţuirii de durată a două sau mai multe colectivităţi, dintre care una e băştinaşă pe teritoriul devenit comun, iar cealaltă venită mai târziu în regiunea respectivă, prin cucerire sau prin dislocări de grupări umane. Întotdeauna vorbitorii unei limbi anumite vin în contact cu vorbitorii altei limbi. Întrucât viaţa în sine implică nevoia de comunicare, e foarte probabil ca limba străină să intre şi ea în uz, având drept rezultat bilingvismul, mai mult sau mai puţin extins, sau o situaţie diglosică. Această perioadă se încheie, în anumite

BDD-A23042 © 2014-2015 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.103 (2026-01-19 08:50:14 UTC)

cazuri, cu eliminarea uneia dintre limbi. Dacă limba eliminată aparţine băştinaşilor, aceasta formează substratul limbii care continuă să fie folosită. Eliminarea nu se produce brusc, ci treptat, prin extinderea sferei de utilizare a uneia dintre limbi în detrimentul celeilalte.

Sistemul limbii care se extinde nu rămâne intact, nemodificat, ci acceptă o serie de elemente din limba înlocuită. Aceste elemente care reprezintă influenţa limbii nouvenite asupra celei părăsite sunt denumite tot *substrat*. De exemplu, locuitorii Daciei şi-au părăsit limba maternă şi au adoptat latina, imitând civilizaţia romană, superioară lor, care s-a extins pe un teritoriu dacic, preluând anumite fapte din limba uitată.

Influenţa exercitată de substrat e posibilă, cel puţin teoretic, în toate compartimentele limbii, chiar cele considerate închise, ca morfologia şi fonetica.

Din păcate, limbile „substrat" sunt mai greu de cercetat din cauza lipsei surselor directe de cunoaştere (texte literare, inscripţii etc.). De aceea s-a recurs la o cunoaştere indirectă, cu ajutorul metodei comparativ-istorice. De exemplu, pentru studierea substratului dac, s-a recurs la compararea cu albaneza. Desigur că rezultatele se rezumă de cele mai multe ori la supoziţii decât la certitudini.

În ultimele două secole s-a scris mult – mai ales în spaţiul românesc, dar şi în alte ţări – despre elementele autohtone ale limbii române, fără însă a se fi ajuns la concluzii univoce. Lucrul este foarte firesc, dacă ne gândim cât de greu poate fi determinat, în genere, rolul factorului etnolingvistic în procesul complex de formare a limbilor şi popoarelor.

Teoria *substratului* constituie o parte integrantă a teoriei generale de dezvoltare a limbii. Elaborată încă în secolul trecut de romanişti, teoria substratului, adică influenţa etnică şi lingvistică a elementului autohton, a fost adeseori invocată în rândul cauzelor care asigură transformările produse în sistemul limbilor romanice comparativ cu latina. Gustav Grober a susţinut că diferenţele dintre limbile romanice s-ar explica prin datele succesive de romanizare a provinciilor: anumite inovaţii fonetice se produseseră la o dată anterioară romanizării unei sau altei provincii, iar unele cuvinte ce lipsesc dintr-o anumită limbă romanică nu erau încă panromane, în momentul cuceririi provinciei.

Explicaţia datorată criteriului cronologic ar putea fi valabilă, dacă provinciile romanizate ar fi rămas izolate şi nu ar fi acceptat inovaţii de la centru; dar, conform cercetărilor efectuate în domeniu, lucrurile s-au întâmplat altfel: e cunoscut faptul că inovaţiile lexicale venite de la centru au pătruns, până la o anumită dată în provinciile cele mai îndepărtate ale Imperiului Roman. De aceea diferenţa dintre limbile romanice, adică diferenţierea după provincii a latinei vorbite nu se poate explica decât ţinând seama de populaţiile autohtone, diferite în fiecare provincie, cărora limba latină le-a fost impusă odată cu romanizarea şi care au transformat, fiecare în felul său, limba cuceritorilor romani.

În dezacord cu Jacques van Ginneken, care la Congresul Internaţional de Lingvistică de la Roma (1933) a formulat o teză esenţialmente biologică în privinţa substratului, Amado Alonso menţionează [4, p. 257-271] că, sub raport metodologic, nu putem identifica elementul rasial cu cel lingvistic (cum făcea van Ginneken). De aceea, în demonstraţia sa, romanistul spaniol se referă exclusiv la *substratul lingvistic.*

După părerea lui A. Alonso, conceptele de *substrat* şi *superstrat* au în ele ceva convenţional, chiar arbitrar; ele ţin de *clasificare*. Dar a face istorie nu înseamnă a *clasifica* [4, p. 262]. Ambele concepte constituie un *mijloc*, nu un *scop* al interpretării

BDD-A23042 © 2014-2015 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.103 (2026-01-19 08:50:14 UTC)

istorico-lingvistice. În afară de aceasta, Amado Alonso precizează că termenii *substrat*, *superstrat şi adstrat*, aleşi pentru a completa sistemul, aparţin, prin elementele lor imaginative, concepţiei naturaliste despre limbaj. *Substratul*, în special cel *fonetic*, nu acţionează în limba nouă ca un substrat propriu-zis, ci ca un strat stabil, căruia i se suprapune altul superior. Recunoscând această realitate, vom accepta că terminologia folosită este improprie. Dacă limba cuceritorilor şi limba cuceriţilor ne sunt cunoscute, substratul lexical, când există, poate fi identificat, după A. Alonso, fără dificultate [4, p. 262]. Credem că observaţia nu are valoare universală. Cu câteva excepţii, adaugă lingvistul spaniol, în materie de *sintaxă* şi *morfologie*, elementele de substrat sunt foarte puţin numeroase: de cele mai multe ori fenomenul este propriu etapelor de *bilingvism activ*, pentru ca mai târziu să dispară. În schimb, fonetica oferă incomparabil mai multe exemple de influenţă a substratului. Conceptul de *substrat* (*fonetic*) are însă nevoie de o *bază fonetică* care să explice procesele corespunzătoare din evoluţia limbii. Baza fonetică nu este un concept natural (biologic), ci reprezintă o deprindere de pronunţare fixată, transmisă şi dezvoltată în fiecare comunitate lingvistică. Ar fi deci o *realitate culturală*, *nu una biologică* [4, p. 263]. Ideea poate fi argumentată cu exemple din domeniul foneticii experimentale. Baza fonetică începe nu atunci când organele articulatorii se află în stare de repaus, ci când ele se găsesc în acţiune. De aceea o comunitate care a schimbat limba poate chiar depăşi gradul de adaptare până la adoptarea treptată a noilor baze fonetice, menţinându-se în felul acesta în tradiţia limbii învingătoare pe care o asimilează. Acomodarea progresivă a unei comunităţi la limba nouă poate avea o limită istorică, nu însă în mod obligatoriu şi una naturală. Ea este aptă nu numai de a asimila totalmente elementele date, ci şi chiar de a inova aici, potrivit cu spiritul limbii noi.

E de menţionat la acest capitol şi aportul marelui lingvist român Al. Philippide, a cărui lucrare *Principii de istoria limbii* reprezintă o completare a tezelor lui Herman Paul şi aduce numeroase elemente de originalitate, însoţite de exemple preluate din limba română. Mai târziu, în *Originea românilor* (I, Iaşi, 1925; II, Iaşi, 1928), Philippide îmbogăţeşte teoria neogramaticilor prin propunerea conceptului de *bază de articulaţie* sau *bază articulatorie*, prin care înţelege totalitatea obişnuinţelor articulatorii proprii fiecărei comunităţi lingvistice. Schimbările fonetice sunt produse, după Philippide, de modificări ale formei organelor articulatorii sau de mutaţii în obişnuinţele articulatorii ale comunităţii respective. Modificarea unui sunet se datorează adaptării sistemului fonetic la organele articulatorii umane. Introducerea acestui concept l-a determinat pe Philippide să susţină că, în procesul destul de îndelungat şi complex care duce la apariţia unei noi limbi, un rol extrem de important îl joacă substratul, care este responsabil" de producerea numeroaselor mutaţii în modul de pronunţare a sunetelor limbii suprapuse. Acesta este mecanismul care a avut ca rezultat apariţia limbilor romanice (italiana, spaniola, româna, franceza etc.), prin modificarea limbii latine prin intermediul bazelor de articulaţie diferită (italică, galică, traco-dacă, iberică etc.) ale populaţiilor care au adoptat limba latină în Antichitate.

Pentru a imprima un caracter ştiinţific teoriei actuale a substratului, specialiştii sunt de părerea că ar trebui rezolvate mai mul probleme, dintre care menţionăm aici:

1) precizarea criteriilor de delimitare a sferei de influenţă a substratului;

2) delimitarea influenţei substratului de fenomenele convergente, ce apar independent,

BDD-A23042 © 2014-2015 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.103 (2026-01-19 08:50:14 UTC)

şi de alte tipuri de influenţă a unei limbi; astfel, există în română cuvinte puse pe seama influenţelor (greacă, albaneză, germanică, slavă etc.), dar, în realitate, ele provin din substratul daco-getic;

3) precizarea gradului de influenţă a substratului în diversele compartimente ale limbii (lexic, fonetică, derivare, morfologie, sintaxă);

4) folosirea datelor extralingvistice (îndeosebi, materialul furnizat de istorie, arheologie, antropologie şi etnografie);

5) verificarea ipotezei lui A. Meillet şi a lui V. Brøndal, după care influenţa substratului nu se poate manifesta imediat, ci inclusiv la un interval mai mare de timp. Conform consideraţiilor lui Meillet, de exemplu, trăsăturile specifice, proprii limbii autohtone, se pot păstra mai multă vreme ca tendinţe de dezvoltare.

În cazul contactelor de acest gen, etapa iniţială a bilingvismului se caracterizează prin asimilarea cu precădere a lexicului şi sintagmelor. Procesul de interacţiune are loc în condiţiile dominaţiei unei limbi asupra alteia. Baza de articulaţie şi structura morfologică a limbii învinse până la urmă îşi menţin, de regulă, individualitatea pe o întindere mai mare de timp. În schimb, la tipul sintactic se poate renunţa mai uşor.

În orice caz, problema substratului limbii române trebuie examinată din perspectiva mai largă a lingvisticii generale, indo-europene, romanice şi a sorii latinei în Orient. În toate aceste împrejurări, suntem obligaţi să discernem, după criterii mai obiective, care fapte anume se explică prin factorul etnologic sau prin tendinţe romanice, comune ori numai româneşti, şi care pot fi puse pe seama interacţiunii, a influenţelor sau a evoluţiei paralele ori spontane, indiferent dacă e vorba de vocabular, de fonetică sau de gramatică.

Treptat, cunoştinţele noastre în acest domeniu s-au îmbogăţit, iar metodele de investigaţie au devenit mai sigure în cadrul cercetărilor cu orientare complexă. Dar, cum s-a văzut şi din lucrările mai multor congrese internaţionale de lingvistică şi filologie romanică (Bucureşti – 1968, Québec – 1971, Néapole – 1974; Rio de Janeiro – 1977), cu toate succesele obţinute, studierea elementului autohton în limba română, ca şi în celelalte idiomuri romanice, continuă să rămână una dintre problemele fundamentale ale istoriei acestor limbi şi popoare.

Fără a neglija alţi factori de evoluţie lingvistică, teoria substratului explică, după părerea noastră, multe dintre schimbările produse în limbile romanice, în urma contactului dintre latina populară şi limbile populaţiilor din diversele provincii ale fostului Imperiu Roman.

Una dintre problemele cele mai importante o constituie, fără îndoială, *analiza criteriilor* care ne ajută să identificăm elementele de substrat, indiferent de limba în care apar.

În tratarea tuturor aspectelor implicate în problema de ansamblu a substratului etnolingvistic prelatin din limba română, trebuie folosită pe larg metoda comparativ-istorică de studiere a limbilor indo-europene, a limbilor romanice, istoria limbii române, istoria limbii albaneze şi materialul limbilor vecine, cu care româna a venit în contact.

În ultima vreme, cercetătorii au venit cu probe mai concludente şi metode mai sigure care permit să admitem existenţa unei influenţe destul de puternice din partea substratului, adică a graiului vorbit de populaţia autohtonă în întreaga Dacie fără întrerupere (din epoca ce a urmat scindării limbii indo-europene comune) până la dizolvarea

BDD-A23042 © 2014-2015 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.103 (2026-01-19 08:50:14 UTC)

lui în limba latină, nu numai în fonetică şi vocabular, în toponimie, hidronimie etc., ci şi în domeniul morfologiei şi sintaxei limbii române. „Notele gramaticale comune (din română şi albaneză) se explică prin acţiunea substratului şi evoluţia specifică a romanităţii orientale” [6, p. 201].

În vederea stabilirii inventarului de cuvinte de origine dacică este absolut necesară studierea termenilor cu etimologie nesigură sau necunoscută (între 8 şi 15% din totalul elementelor lexicale ale limbii române).

În ceea ce priveşte etimologizarea cuvintelor din fondul prelatin al limbii noastre, cuvinte care nu au un corespondent în albaneză, datele limbii române şi gramatica comparată a limbilor indo-europene sunt suficiente pentru a defini originea lor străveche. De altfel, trebuie reexaminată în totalitate etimologia cuvintelor considerate împrumutate într-o o fază mai veche din istoria limbii noastre, întrucât este foarte probabil ca, între elementele puse pe seama influenţelor străine, multe să fie moştenite de la populaţia autohtonă.

În principiu, elementele lexicale prelatine din limba română, existente sau nu în albaneză, constituie o realitate care trebuie cercetată cu mijloace interne româneşti şi cu criteriile comparatisticii indo-europene.

Desigur, în explicarea diverselor procese de limbă prin influenţa exercitată de substrat se recomandă foarte multă prudenţă: la astfel de cauze vom recurge numai în măsura în care evoluţia lingvistică nu se împotriveşte unor atare interpretări. Cu influenţa *substratului*, ca şi a *adstratului*, nu trebuie operat în mod mecanic, pentru aceasta fiind necesare investigaţii noi şi îndelungate.

Studierea etimologică a „rămăşiţelor” de limbă daco-getică permite stabilirea principalelor legi fonetice caracteristice acestui idiom indo-european, înrudit cu traca, dar diferit din mai multe puncte de vedere. La aceeaşi concluzie se ajunge şi în urma cercetării întregului material onomastic transmis *direct* de la populaţia autohtonă.

Aşadar, cercetarea fondului prelatin din limba română, indiferent dacă este vorba de fonetică, vocabular, gramatică ori formarea cuvintelor, constituie încă una dintre chestiunile cele mai controversate ale lingvisticii. Studiilor anterioare li s-au adăugat, în ultimii ani, mereu altele noi, fără însă ca problema să fi fost soluţionată în mod satisfăcător. Desigur, pentru secolul trecut contribuţiile cele mai însemnate, dar şi cele mai discutabile, referitoare la resturile de limbă dacică din vorbirea românilor, inclusiv unele efecte declanşate de factorul etnologic în sistemul graiului nostru cotidian, aparţin lui B. P. Hasdeu care „este fără îndoială personalitatea ştiinţifică românească cea mai de seamă a sec. al XIX-lea”, cu operele sale lingvistice fundamentale *Cuvente den bătrâni* şi *Etymologicum Magnum Romaniae.*

Una dintre problemele de mare importanţă care a constituit o preocupare permanentă a lui Hasdeu o reprezintă problema participării elementului autohton la formarea limbii şi poporului român. Deşi nu a avut precursori (cu excepţia unor etimologii recomandate de Dimitrie Cantemir), Hasdeu a adus aici contribuţii extrem de însemnate, cele mai multe valabile şi astăzi, studiind, mai întâi, latura teoretică, iar apoi şi pe cea concretă a acestei controversate probleme. El porneşte de la ideea că orice limbă (deci şi limba română) este alcătuită din *strat* şi *substrat.* Teoria substratului este legată în mod firesc la Hasdeu de efectele *bilingvismului* între două popoare diferite (aşa-zisul „amestec primar”), care

BDD-A23042 © 2014-2015 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.103 (2026-01-19 08:50:14 UTC)

se deosebesc esențial de împrumuturile ce se produc în mod curent în urma relațiilor de tot felul stabilite între popoare („amestec secundar", cum îi spune B. P. Hasdeu). Aşadar, „amestecul secundar" declanşează doar împrumuturi izolate de la o limbă la alta, fenomen frecvent în toate timpurile, dar nu şi obligatoriu; în urma „amestecului primar" (adică a acțiunii substratului etnolingvistic) se împrumută şi forma internă a limbii străine. Hasdeu a arătat că numai amestecul primar are importanță genealogică. Proporția amestecului depinde de gradul de înrudire a celor două limbi, precum şi de gradul de cultură şi puterea tradiției, manifeste în fiecare dintre ele.

Conform părerii lui Hasdeu, dacii erau ramura de nord a tracilor „amestecată" cu unele triburi celtice, fapt ce ar justifica prezența unor cuvinte celtice în limba dacilor, transmise, ulterior, limbii române. Hasdeu a mai observat că traco-daca prezintă concordanțe demne de luat în seamă cu limbile baltice, cu slava, cu limbile iranice. El a făcut mereu trimitere la aceste limbi în cercetările de etimologie a cuvintelor traco-dace din limba română.

În studiul *Cine sunt albanezii*?, apărut în 1900, aflăm o teorie foarte originală elaborată de Hasdeu. Conform acestei idei, poporul de la litoralul Adriaticei este urmaşul direct al unor triburi de daci liberi, al costobocilor, al carpilor şi besilor, care au trecut în Imperiu după retragerea lui Aurelian. O serie de argumente lingvistice, evocate în această lucrare, nu rezistă criticii de astăzi. Dar concluzia lui Hasdeu conform căreia dacii şi strămoşii albanezilor nu vorbeau limbi diferite, ci dialecte ale aceleiaşi limbi, este valabila până astăzi.

Este evident că studierea elementului autohton din limba română nu se poate face în afara comparației cu alte limbi indo-europene. Ştim bine că tradițiile romanisticii şi mai cu seamă ale cercetării limbii române prin raportare la limba de origine, latina, erau vechi la noi; gramatica comparată a limbilor indo-europene era, în schimb, un lucru cu totul nou la români. Hasdeu şi-a dat seama, într-o măsură în care aproape nimeni după aceea nu a mai făcut-o, că istoria limbii noastre nu poate fi studiată profund decât plasând-o într-un cadru mai larg indo-european.

În acelaşi timp, limba noastră prezintă o importanță deosebită pentru gramatica comparată a limbilor indo-europene. De exemplu, prin comparația românei cu albaneza sau cu alte limbi indo-europene pot fi reconstruite elemente din limba dispărută a tracilor, dându-se astfel posibilitatea lărgirii sferei comparației pe plan indo-european. Paralel, Hasdeu arată că reconstrucția trebuie să fie nu numai fonetică, cum admiteau aproape toți lingviştii timpului său, ci şi lexicală şi semantică. În legătură cu problema valorii reconstrucției stărilor de limbă arhaice, învățatul român a emis poate cea mai cuprinzătoare şi mai justă concepție din câte s-au formulat în istoria lingvisticii. Situându-se pe o poziție dialectică, el releva că reconstrucția nu este nici ipotetică, dar nici exactă, ci aproximativă, apropiindu-se, ca orice cunoştință umană, cu atât mai mult de adevăr, cu cât ia în considerare un număr mai mare de fenomene. Reconstituind fapte din limba populației autohtone din Dacia, B. P. Hasdeu a arătat că elementul prelatin din română este asemănător, dar şi deosebit de cel *trac propriu-zis* de la sudul Dunării. Într-adevăr, există numeroase argumente din domeniul foneticii, toponimiei etc. care vin în sprijinul acestei concepții. Deosebirile frapante, observabile între *daco-getică* (*daco-moesiană*) şi *tracă*, îndreptățesc afirmația că ele erau *limbi diferite*, înrudite însă la nivel indo-european (în sensul că toate provin dintr-o sursă comună).

BDD-A23042 © 2014-2015 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.103 (2026-01-19 08:50:14 UTC)

Înainte de Hasdeu pe seama influențelor anteromane din limba noastră erau puse următoarele elemente:

1) în *fonetică*: trecerea lui *a* neaccentuat la *ă*, a lui *o* la *u*; *ea* accentuat la *e*; transformarea lui *s* în *ş* în anumite condiții*; rotacismul* (trecerea lui *l* intervocalic la *r*); transformarea lui *qu* în *p*; a lui *ct* în *pt* ş.a.;

2) în *gramatică*: confuzia genitivului cu dativul, numeralul *sută* şi formarea cardinalelor de la unsprezece la nouăsprezece cu prepoziția *spre;* formarea viitorului cu *a voi*, articolul postpus, repetarea pronumelui în acuzativ, folosirea conjunctivului în locul infinitivului etc.;

3) în *vocabular*: *abur, acolo, acum, baltă, bară* „mlaştină", *brad*, *brânci*, *brânză*, *brâu*, *broască*, *bucată*, *bucur*, *bunget*, *buză*, *căciulă*, *cătun*, *codru*, *copac*, *copil*, *covată*, *a cruța*, *dobă*, *gata*, *gălbează*, *ghimpe*, *groapă*, *grumaz*, *guşă*, *leş*, *leşina*, *mal*, *maldac*, *moş*, *nană*, *năpârcă*, *pârâu*, *a sosi*, *stăpân*, *şopârlă*, *urdă*, *vatră*, *vergură*. În legătură cu termenii citați, trebuie să facem mențiunea că mulți au fost atribuiți greşit substratului, fiind, de fapt, de evidentă origine latină (*acolo*, *acum*, *brânci*, *bucata*, *vergură*), slavă (*leşina*, *nana*) sau turcească.

Cercetările întreprinse de B. P. Hasdeu asupra *vocabularului* limbii române au scos la iveală numeroase cuvinte a căror origine autohtonă este ori pare a fi neîndoielnică. Trebuie să spunem că şi astăzi criteriile stabilite de Hasdeu cu un secol în urmă îşi păstrează valabilitatea. Proveniența dacică a elementelor lexicale din limba română era considerată sigură atunci când:

1) cuvântul în cauză nu era moştenit din latină;

2) nu era împrumutat din limbile popoarelor vecine sau din ale celor care au trecut succesiv prin țara noastră în Evul Mediu;

3) comparația cuvântului român cu cel albanez scotea la iveală afinitatea lor intimă.

După B. P. Hasdeu, următoarele cuvinte ar fi fost moştenite de limba română din idiomul indo-european al dacilor: *abeş, abur, ademeni* (arh. *adămăni), aghiuță, aidoma, ală, alac, aldea, Andilandi, argea, avaloma, azugă, baci, băl* (şi *bălan*)*, balaur, bară, barză, băsău, başardină, bască, batal, bordei, bortă, brad, brânză, broancă, bunget, burghiu, butiucă, burtuş, cioară, cioban, cioc, ciocârlie, ciomag, codru, Barba-cot, cujbă, culbec, deh, dezgauc, doină, don, dulău* (şi *doloă*), *genune, ghiob, ghiuj, gâde, gâdel* (*gâdilesc*), *gordin, hojma, iazmă, iele, jilț, lândură, mal, mălai, maldac, mămăligă, mazăre, melc, mire, mosoc, moț, năsărâmbă, ortoman, rață, ravac, râmfă, rânză, sâmcea, stăpân, stejar, stână, şiră* (*şiroadă, şirimpiu*), *şopârlă, traistă, tulei, țundră, țurcă, urdă, vatră, zimbru, zirnă,* deci în total, 84 de termeni. La aceste elemente lexicale se mai adaugă unele nume de locuri şi de oameni (de ex., *Abrud*, *Argeş*, *Basarab*, *Mehadia*, *Sarmisegetuza*) şi câțiva termeni pentru care Hasdeu a presupus fie o contaminare între un cuvânt moştenit din substrat şi unul latinesc (de pildă, *urzică*), fie numai modificări semantice produse sub influența factorului etnologic (de ex., *bărbat, omuşor*).

Fără îndoială, cuvinte ca: *abeş* „într-adevăr; zău!", *abur, adămană* „dar, mită", *argea, baci, balaur, barză, bască* „lâna tunsă de pe o oaie", *bordei, bortă, brad, brânză, bunget, cioară, cioc, codru, doină, dulău, ghiuj, hojma, jelț* (*jilț, jâlț*) „pârâu", *mal, mazăre, măldac* „mănunchi de fân", *melc, mire, rață, rămf* „Aristocratia clematitis", *rânză, stăpân, stejar,*

BDD-A23042 © 2014-2015 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.103 (2026-01-19 08:50:14 UTC)

stână, *şiroadă* „cadă”, *şopârlă*, *urdă*, *vatră*, *zimbru*, *zârnă* „Solanum nigrum” şi altele, pentru care există un corespondent în limba traco-daco-geților, în alte limbi preromane din sud-estul Europei, în albaneză, armeană, balto-slavă, indo-iraniană, celtică etc., sunt de certă origine autohtonă. Importanța contribuțiilor lui B. P. Hasdeu în acest domeniu este de necontestat. După unii specialişti, lingvistica noastră n-a făcut de la Hasdeu încoace prea mari progrese în această direcție, dar problema influenței substratului dacic în limba şi în istoria noastră, abordată în mod ştiințific mai întâi de Hasdeu, nu poate fi contestată de nimeni.

Nu toate rezultatele cercetărilor lui Hasdeu asupra elementului autohton sunt acceptate astăzi, dar nici unul dintre savanții care l-au urmat nu au adus o contribuție pozitivă mai mare decât el la cunoaşterea acestui domeniu.

Ca metodă de lucru, Hasdeu folosea comparația cu albaneza (asupra căreia era bine informat), nu ca să explice un împrumut reciproc, ci ca să reconstruiască prototipurile în traco-dacă.

Într-adevăr, confruntând repertoriul elementelor lexicale din tezaurul nostru cotidian (minus numele proprii de locuri şi de oameni, care au un statut ceva mai special), puse de Hasdeu pe seama substratului, cu listele cuprinse în cercetări mai noi sau chiar recente, constatăm că, adeseori, prezumțiile, ca şi demonstrațiile lui se dovedesc a fi fost juste. Astfel, mulți dintre termenii considerați de B. P. Hasdeu a fi de origine autohtonă se regăsesc în cercetări apărute în zilele noastre.

S-a vorbit mult – poate, chiar prea mult – despre exagerările lui Hasdeu în studiile sale privitoare la participarea elementelor autohtone în procesul de formare a limbii române, ca şi despre încercările lui de reconstituire a idiomului dacic, dar cei care au făcut-o au pomenit mai puțin despre rolul fanteziei şi al intuiției în dezvoltarea ştiinței de către erudiți de talia celui pe care-l avem în vedere aici, ignorându-se, în acelaşi timp, faptul că asemenea exagerări sau erori se întâlnesc, în egală măsură, la toți sau aproape toți cei care au abordat complicata problemă a substratului limbii noastre în sec. al XX-lea. Majoritatea cercetătorilor din domeniu recunosc faptul că, de cele mai multe ori, în stabilirea resturilor de limbă transmise de la populația autohtonă B. P. Hasdeu a emis teze verosimile, însoțite de argumente convingătoare lingvistice şi cultural-istorice, în mare parte valabile şi astăzi.

În cercetarea cuvintelor autohtone (trace, dace), Hasdeu a acordat cea mai mare importanță gloselor al căror sens este cunoscut putându-se stabili astfel cu mai multă exactitate etimologia. Marele savant considera numele proprii un izvor mai puțin sigur şi, când încerca să le determine proveniența, căuta totdeauna să descopere un element care să indice semnificația numelui propriu respectiv în vorbirea comună.

Ca neogramatic, Hasdeu vedea în structura fonetică o trăsătură extrem de importantă a limbilor. De altfel, el considera că temelia lingvisticii comparate este *fonologia* (prin care învățatul înțelegea, de fapt, *fonetica*). Tot aşa concepea lucrurile şi Al. Philippide.

În *fonetică,* B. P. Hasdeu atribuie substratului următoarele fenomene: trecerea lui *a* neaccentuat la *ă*, diftongarea lui *e* şi *o* accentuați, palatalizarea labialelor *p, b, f, v* şi *m* sub influența lui *i*, rotacismul (n > r), existența lui *r* (forte) în macedoromână şi unele graiuri dacoromane, iar în *gramatică:* postpunerea articolului hotărât, viitorul cu *a voi*, formarea numeralelor de la 11 la 19 cu *supra*, confuzia genitivului cu dativul,

BDD-A23042 © 2014-2015 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.103 (2026-01-19 08:50:14 UTC)

pronumele personal şi nehotărât *o*, *a* din componenţa pronumelor demonstrative şi a unor adverbe (*acesta*, *acolea*), sufixele *-ac*, *-andru*, *-man*, *-ez*, *-oa*(*n*)*e*, -(*o*)*ma* (în cuvinte ca *avaloma*, *avidoma* şi *hojma*).

Aceste presupuneri ale lui Hasdeu cu privire la influenţa substratului (mai ales în *gramatică* şi *fonetică*, dar şi în materie de *vocabular*) nu au fost încă supuse unei analize mai profunde de către cercetătorii contemporani. Teoretic, nu se poate, desigur, ca limba dacilor să nu fi influenţat morfologia şi sintaxa latinei din această parte a Imperiului Roman. Dacă însă în cazul lexicului şi al foneticii lucrurile sunt mai uşor demonstrabile, în morfologie şi sintaxă dovada o putem face mult mai greu, în primul rând deoarece resturile de limbă nu conţin texte din care să avem cum stabili sau deduce sistemul morfologic şi, îndeosebi, pe cel sintactic. Există totuşi o cale indirectă; mai puţin sigură, anume comparaţia cu albaneza şi cu alte limbi indo-europene mai apropiate de idiomul dacilor.

Căutând să stabilească principalele fenomene fonetice ale limbii *trace* (în raport cu indo-europeana primitivă şi cu alte limbi dezvoltate din ea), Hasdeu vorbeşte de trecerea lui *a* la *o*; de prefacerea lui *dh* în *d*; de originea lui z (*gh*); de corespondenţa dintre tracul *gh* şi sanscritul *sv-* la iniţială; de asemenea, se preocupă de sufixele tracice *-iscus* şi *-ensis*.

Studiind problema substratului limbii noastre pe baza izvoarelor istorice şi a materialului lingvistic, B. P. Hasdeu dovedeşte continuitatea românilor în Dacia.

Th. Capidan a fost un alt mare lingvist preocupat, în mod continuu, de domeniul substratului şi al contactelor lingvistice româno-albaneze. Complexa lucrare „Raporturile albano-române”, apărută în 1922, este consacrată în mod special elementelor comune din aromână şi albaneză, dar fără excluderea dacorománei şi a celorlalte dialecte, este prima sinteză, după părerea specialiştilor, care cuprinde întregul volum de fapte autohtone din română. În ceea ce priveşte vocabularul, autorul face o selecţie atentă a materialului deja cunoscut cu anumite contribuţii personale referitoare la o serie de cuvinte dialectale, sensuri noi, etimologii si altele. Aspectul inovator al acestei lucrări constă în faptul că autorul atrage atenţia asupra neuniformităţii fondului lexical românesc din punct de vedere etimologic. Capidan admite că unele cuvinte au fost împrumutate din albaneză, altele se pot explica, în ambele limbi, printr-o origine comună, deci aparţin substratului comun, iar altele, ar fi „de origine balcanică”, adică dintr-o sursă preromană greu de precizat. Astfel, Capidan pune pe seama împrumutului din albaneză: a) *rândză, bardzu, budză, căpuşă, gălbeadză, greasă* (*dr. gresie*), *groapă, grundă* (*dr. grunz*), *măgură, moaşă, sâmbure, sârmă* etc. b) cuvinte din substrat comun: *baligă, brad, copaci, curpan* (*dr. curpen*), *madzăre, mărai* (*dr. mărar*), *scrum*; c) cuvinte de origine „balcanică”: *copil, baci, ţap, baltă, gard, ciucă*. Autorul admite împrumutul din albaneză, dar insistă şi asupra fenomenului invers, adică din română în albaneză. Idee preluată şi de alţi lingvişti. (cum ar fi, *guşă, urdă, murg* şi altele). Vecinătatea dintre români şi albanezi, o cauză a împrumutului reciproc, nu exclude înrudirea celor două limbi printr-un substrat comun.

Ulterior, Capidan renunţă la ideea împrumutului reciproc albano-român şi pune pe seama substratului elementele pe care româna le are în comun cu albaneza: „Spre deosebire de greci şi de slavi, legăturile noastre cu albanezii sub aspectul balcanic se arată mult mai intense. Ele pornesc de la un număr de cuvinte care nu sunt latineşti, greceşti sau

BDD-A23042 © 2014-2015 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.103 (2026-01-19 08:50:14 UTC)

slave şi nici împrumuturi de la albanezi la români sau viceversa, ci pleacă de la forme comune, existente, probabil, în graiurile preromane" [7, p. 196]. Astăzi, această idee este acceptată de către majoritatea balcanologilor români.

În aromână, şi meglenoromână lipsesc destul de multe cuvinte autohtone cu corespondenţe albaneze. Conform lui Capidan, din 52 de cuvinte cunoscute în dacoromână, 19 nu există în aromână: *ceafă, cursă, ghimpe, mal, mugur, viezure, bălaur*, *cătun* etc. Lipsa acestora în aromână s-ar datora caracterului particular al contactului dintre aromâni şi albanezi, în perioada antică: „Strămoşii aromânilor, după despărţirea lor de dacoromâni, se găseau în regiuni aşezate în răsăritul Peninsulei, care erau ceva mai depărtate de albanezi" [8, p. 30].

Capidan consideră că influenţa substratului traco-dac s-a manifestat nu doar în vocabular, ci inclusiv în gramatică şi fonetică. Astfel, el atribuie substratului: 1. vocala ***ă***; 2. postpunerea articolului; 3. utilizarea participiului ca substantiv verbal ş.a.[7, p. 197]. Autorul consideră că unele particularităţi dialectale, ca, de exemplu, tratamentul africatelor *c*, *g*, în dialectele sudice, rotacismul lui *n* intervocalic, palatalizarea labialelor, care datează din epoca preslavă, să fie determinate de tendinţe interne, care vin, probabil, din substrat.

Trebuie să recunoaştem că elementele autohtone din limba română reprezintă până astăzi un compartiment insuficient studiat de către cercetătorii noştri. În pofida bogatei bibliografii existente, rezolvarea unor probleme ce ţin de substratul traco-dac rămân doar în faza de simple ipoteze şi presupuneri. Această dificultate care apare în cazul unor asemenea cercetări vine din necunoaşterea limbii de substrat la care să poată fi raportate presupusele elemente nelatine din limba română. Faptele care atestă traco-daca sunt extrem de puţine, de aceea nu ne permitem explicarea sigură a unor cuvinte româneşti autohtone.

Mai persistă şi astăzi o serie de discuţii în legătură cu originea elementelor româneşti comune cu albaneza. Unii cercetători le analizează ca împrumuturi din această limbă, alţii le pun pe seama influenţei idiomului preroman din Dacia asupra latinei orientale.

Printre susţinătorii ipotezei împrumutului se numără N. Jokl şi, în ultimul timp, Eqrem Cabej. Argumentele expuse sunt următoarele: 1. substratul indigen e problematic ca sursă pentru română atâta timp cât e vorba de o limbă pe care nu o cunoaştem, iar albaneza ne oferă elemente reale pentru explicarea etimologică; 2. e greu de urmărit dacă în substrat există sau nu cuvântul a cărui origine o urmărim; 3. numeroase concordanţe româno-albaneze cu un caracter relativ nou nu pot fi atribuite substratului sau este imposibil de a fi explicate prin substrat; 4. conceptul de substrat presupune în mod necesar înlocuirea unei limbi prin alta (ceea ce s-a şi întâmplat în Dacia), deci e mai sigur să explicăm elementele din română prin adstrat, adică prin împrumut albanez.

Bineînţeles că ipoteza împrumutului nu a fost total exclusă sau neglijată de specialiştii în domeniu. Pe de altă parte însă, Grigore Brâncuş, Al. Rosetti (ILR), I. I. Russu [5] consideră că elementele pe care româna le are în comun cu albaneza sunt moştenite direct din substrat. Păstrarea lor, ca rezultat al influenţei limbii autohtone asupra limbii latine, este o consecinţă normală a situaţiei de bilingvism a acestei populaţii în procesul romanizării. Aceste elemente reprezintă formele specifice de civilizaţie (în esenţă pastorală) a populaţiei indigene. Se ştie că romanii au venit în Dacia în calitate de militari, meseriaşi,

BDD-A23042 © 2014-2015 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.103 (2026-01-19 08:50:14 UTC)

constructori, funcționari etc., dar nu ca păstori. De aceea este absolut firesc ca, odată cu asimilarea limbii latine, băştinaşii să mențină din idiomul matern acele elemente care erau legate de anumite forme de civilizație mai străine romanilor. De altfel, în cazul unui contact popular, având ca rezultat substituirea unei limbi prin alta, nu poate fi concepută absența unei influențe din partea limbii substituite.

Ipoteza moştenirii din substrat mai e susținută şi de observația că în afară de elementele comune cu albaneza, există un număr destul de mare de cuvinte preromane (aproximativ 90, după I. I. Russu şi Gr. Brâncuş) ce nu au echivalente în această limbă: *doină, melc, brânduşă* etc., care sunt foarte greu de explicat.

Menționăm că influența substratului traco-dac asupra latinei carpato-dunărene s-a manifestat nu numai în vocabular, ci şi în alte compartimente ale limbii. Sectorul cel mai puțin studiat rămâne a fi sintaxa.

E de remarcat, de asemenea, fenomenul de transfer în onomastică al cuvintelor din fondul autohton al limbii române (Ex. *Abur*, atestat cu următoarele forme: *Abur*, *Aburei*, *Aburel*; *argea*, atestat mai bine în toponime: satul *Argeaua* în *Tecuci* şi *Putna*; *Argeaua de Jos, Argeaua de Sus, Argeaua de Mijloc* în Neamț etc.; *baci*, ca nume de familie, cu derivatele: *Băceanu*, *Băcescu*, *Băcilă*, *Băcioiu*, *Băciuca*. În toponimie, satul *Baciu*, un cătun *Baciul* etc.). Acest fapt demonstrează că aproape toate cuvintele din repertoriul etimologic traco-dac, însoțite de echivalente albaneze, au o poziție foarte importantă în cadrul vocabularului românesc, ceea ce a făcut posibilă expansiunea lor în onomastică, proces ce a avut loc destul de devreme în aproape toate zonele țării, mult mai accentuat în zonele de romanizare intensă.

Dacă vom încerca să explicăm în ce constă specificul rezultatelor lingvistice ale substratului şi de ce aceste rezultate sunt mult mai profunde în comparație cu altele, atunci ajungem la termenul de bilingvism. Substratul constă în trecerea de la un sistem lingvistic la altul, proces dovedit a fi foarte complex şi dificil. Acest proces include, ca fază intermediară, o perioadă mai mult sau mai puțin îndelungată de bilingvism. La rândul său, un bilingvism durabil creează perspectiva unui amestec al celor două limbi implicate în contact.

În altă ordine de idei, despre *superstrat* vom vorbi atunci când un popor pătruns mai târziu într-o țară (de cele mai multe ori cuceritor şi, astfel, mai puternic sub raport militar) adoptă, treptat, limba poporului băştinaş (care, de regulă, prezintă superioritate culturală), conferind în acelaşi timp acestei limbi anumite tendințe noi. Altfel spus, vorbitorii limbii C adoptă treptat limba poporului pe care l-au găsit pe teritoriul ocupat. Limba C dispare, dar ea lasă „urme" în limba B, devenind ea însăşi limba B. Fenomenul a fost numit *superstrat*, cu un termen introdus de W. Von Wartburg.

Afirmațiile de mai sus pot fi susținute cu un exemplu din istoria formării limbii române. În sec. VI-VII, pe teritoriul României de astăzi, au pătruns triburile slave. Această influență este considerată ca fiind una din cele mai puternice influențe pe care româna le-a suferit în epoca veche.

Slavii au venit din nord-estul Europei, revărsându-se în două direcții: 1. spre vest, ajungând până la Vistula şi Oder, iar în nord, până la Marea Baltică; 2. spre sud, prin Moldova, Muntenia, Dobrogea, apoi în toată Peninsula Balcanică, până la Marea Egee. Astfel la sfârşitul sec. al VII-lea, Țara Românească e denumită *Sclavinia.* Prin

BDD-A23042 © 2014-2015 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.103 (2026-01-19 08:50:14 UTC)

contactul cu slavii se produce amestecul populației romanizate cu cea slavă. E de remarcat că acest contact s-a produs atât la nordul Dunării, cât şi la sudul Dunării. Toponimia nord-dunăreană de origine slavă este unul din argumentele că românii se aflau în vechea Dacie la venirea slavilor.

Influența slavă asupra românei începe, cu aproximație, prin sec. al IX-lea. Vechimea unor tratamente fonetice ale împrumuturilor nu poate servi drept criteriu privind datarea acestei influențe, întrucât contactul permanent şi îndelungat al românei cu slava a determinat o modificare continuă a elementelor slave din română.

Slavii de la nordul Dunării au fost treptat asimilați de români. Asimilarea lor, care se presupune că era un proces încheiat către secolul al XIII-lea, demonstrează faptul că românii erau mai numeroşi şi că româna era o limbă de civilizație. Asimilarea slavilor este rezultatul amestecului etnic româno-slav. În prima perioadă a contactului dintre slavi şi români, elementele slave intrate în limba română au un caracter pronunțat popular. Învățând româneşte, slavii au pronunțat unele sunete potrivit propriului obicei de a le rosti. Această manieră slavă de rostire s-a transmis apoi şi în română. În felul acesta s-ar explica iodizarea lui e-inițial (el, este pronunțate *iel*, *ieste*), introducerea consoanei j (*jale*) probabil şi a lui h (har, hrană) etc.

În sudul Dunării procesul a fost invers: au fost slavizate teritoriile romanizate; sârbo-croata s-a dezvoltat pe un teritoriu romanizat, iar bulgara pe un teritoriu de limbă greacă, în parte şi romanizat.

Pătrunderea slavilor în sudul Dunării a determinat destrămarea unității românei comune: grupurile de români sud-dunăreni au fost dispersate în regiunile sudice şi vestice ale Peninsulei Balcanice.

Când încep să pătrundă elementele slave în română, aceasta era o limbă „formată", adică vechile legi fonetice de tip latin încetaseră de a mai acționa. Astfel, în cuvintele slave, á accentuat în poziție nazală nu devine *ă*, *î* , ca în elementele latine: *blană, hrană, rană* (comp. cu lat. canis > câne); -l- simplu intervocalic nu devine -r-: *colac, milă, pilă, silă, uliță* (comp. cu lat. solem > soare); grupurile consonantice *cl, gl* nu se palatalizează: *clacă, clădi, cleşte, clipi, clopot, glas, gleznă, gloată, glumă* (comp. cu lat. oculus > ocl'u, ochiu; lat. glacies > gl'ață, gheață). Prin influența slavă se introduc în română grupurile *cl, gl*. Nici consoanele *t, d, s,* urmate de *i* nu se mai transformă în *ț, dz, ş* ca în cuvintele din fondul latin: *grădină, clăti, silă* (cu conservarea lui *t, d, s* în poziție moale; comp. cu lat. tibi > ție, lat. dico > dzic, zic, lat. sic > şi).

Morfologia este, în general, neatinsă de influența slavă. Prin urmare, această influență nu participă la procesul de geneză a limbii române. Ca toate influențele vechi, aceasta este considerată adstrat (sau superstrat) al limbii române, asemănător cu elementul germanic din franceză. Influența slavă s-a exercitat pe două căi: a. pe cale populară, orală, prin contactul direct dintre populații. Convieţuirea îndelungată a românilor cu slavii a determinat starea de bilingvism, încheiat cu asimilarea slavilor în masa românească; b. pe cale cultă (cărturărească), slava fiind utilizată în biserică, în administrație, în cancelariile domneşti. Primele texte care apar la noi (cărți religioase, cronici, documente diverse) sunt redactate în limba slavă. Influența slavă a continuat în Evul Mediu, în special prin utilizarea limbii slavei bisericeşti, în scop liturgic şi ca limbă de cancelarie, până în secolul al XVIII-lea.

BDD-A23042 © 2014-2015 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.103 (2026-01-19 08:50:14 UTC)

Dacă ar fi să redăm grafic raportul strat – superstrat, atunci imaginea ar fi aceasta:

B’	← C →	B’’
limba latină-protoromâna	limba slavă	limba română
strat	*superstrat*	

Prin urmare, „limba română este limba latină vorbită în mod neîntrerupt în partea orientală a Imperiului Roman, cuprinzând provinciile dunărene romanizate (Dacia, Pannonia de sud, Dardania, Moesia Superioară şi Inferioară), din momentul pătrunderii limbii latine în aceste provincii până în zilele noastre” [6, p. 75]. Această limbă însă a suferit nenumărate transformări atât prin evoluția ei firească, cât şi sub influența limbilor cu care a intrat în contact.

Conceptul se justifică prin numeroase exemple: limba slavilor, la contactul cu populația romanică din Dacia, a dispărut, dar a lăsat urme în limba română. Limba francilor a lăsat urme asupra latinei din Galia, după căderea Imperiului Roman. Mai menționăm superstratul normand, vechi francez, pentru limba engleză sau cel turanic pentru limba bulgară (slavă).

Substratul şi superstratul ca procese pe care bilingvismul le converteşte în rezultate s-au produs în perioada glotogenezei, a formării limbilor. Din punctul de vedere al limbii care iese învingătoare = „stratul”, substratul şi superstratul ar fi egale, ambele reprezentând introducerea din afară a unor elemente alogene. Totuşi nu poate avea aceleaşi urmări faptul dacă cea care renunță la limba sa este minoritatea victorioasă, dominatoare, acceptând mai devreme sau mai târziu limba populației supuse, dar care are prestigiul culturii sau dacă majoritatea cucerită adoptă limba unei minorități cuceritoare. Din punctul de vedere al lingvistului care încearcă să reconstituie cum se schimbă o limbă, faptul că pentru fenomenele de superstrat participanții (limba învingătoare şi limba învinsă) sunt cunoscuți, plasează rezultatele într-o altă categorie decât elementele de substrat în care procesul poate fi, în cel mai bun caz, doar presupus. Majoritatea lingviştilor consideră că elementele de substrat determină unele modificări în sistemul unei limbi, în timp ce elementele de superstrat se manifestă doar ca împrumuturi foarte vechi.

S-a discutat şi despre anumite caracteristici şi specificități ale superstratului în raport cu substratul, în sensul că: 1. superstratul afectează doar parțial un sistem fonetic, pe când substratul poate provoca schimbarea întregului sistem fonetic; 2. spre deosebire de substrat, se pare că superstratul nu afectează structura gramaticală (în special morfologia) sau produce o influența mult mai redusă decât primul; 3. substratul lasă urme în straturile centrale, de „profunzime” ale vocabularului, superstratul se infiltrează în straturile de „suprafață” ce se referă la terminologii social-politice, administrative, militare etc.

De cele mai multe ori superstratul este confundat cu adstratul, deşi acesta din urmă se manifestă după constituirea unei limbi, prin intermediul substratului şi a superstratului. După părerea lui L. Deroy, adstratul este rezultatul unui „simplu contact regulat şi constant între două limbi vecine”, în timp ce superstratul se dovedeşte a fi un fenomen mai complex. În urma acestui proces, „rezultă un bilingvism mai mult sau mai puțin

BDD-A23042 © 2014-2015 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.103 (2026-01-19 08:50:14 UTC)

răspândit şi, apoi, eliminarea unuia dintre idiomuri. Dacă limba veche, indigenă, îl învinge, nu fără a fi suferit influenţa lui, elementele lingvistice pe care ea le-a împrumutat alcătuiesc superstratul" [9, p. 111-112]. În cazul adstratului sunt mai evidente interferenţele generate de bilingvism, deci procesul ca atare în desfăşurare, pe când substratul şi superstratul, deşi procese de interferenţă la vremea lor, se prezintă astăzi doar ca „rezultate" în limbă.

În ceea ce priveşte raportul dintre factorii extralingvistici: politici, sociali, economici, culturali şi geografici, şi cei strict lingvistici – rolul sistemelor limbilor în contact la care ne-am referit mai sus – în cazul interferenţelor interlingvistice, el este complicat şi deseori paradoxal. Lingviştii iau în considerare diverse exemple din istoria unor limbi europene în care situaţii extralingvistice mai mult sau mai puţin identice au condus la rezultate diferite.

În statul francez de după Clovis (sec.VI d.Hr.), preponderenţa politică şi socială era de partea francilor. Totuşi în vechea Galie limba romanică a câştigat, având de partea ei prestigiul cultural, în timp ce limba germanică a francilor a lăsat urme slabe în limba franceză. O situaţie diametral opusă a avut loc în sudul Dunării, unde populaţia romanică, la invazia slavilor, în sec.VI-VII, era din punct de vedere cultural superioară invadatorilor, care au cucerit însă supremaţia politică şi socială. Populaţia romanică s-a perpetuat în insule lingvistice. Iar în limbile slave sud-dunărene elementele latine şi romanice s-au păstrat sub formă de reminiscenţe. În Anglia preponderenţa anglo-saxonilor asupra celţilor nu a fost prea mare, şi totuşi s-a produs „germanizarea" limbii; urmele celtice sunt minime. După cucerirea Angliei de către normanzii ce vorbeau franceza, în ciuda preponderenţei politice şi sociale şi a legăturilor strânse cu continentul, limba celor învinşi a rezistat presiunilor, rezultatul fiind doar împrumutarea unor termeni din franceză (limba învingătorilor). Prin urmare, în perspectivă istorică, rezultatele nu pot fi previzibile în fiecare caz în parte al limbilor aflate în contact. Ceea ce trebuie avut în vedere în cadrul acestor analize este factorul timp, adică perioada istorică în care a început procesul de interferenţă, perioada istorică reflectată atât la nivelul factorilor extralingvistici, cât şi al istoriei limbilor respective şi care conduc la diferenţierea rezultatelor.

Referitor la substrat, invocat drept singură cauză a evoluţiei divergente a limbilor, au apărut rezerve pe măsură ce metodele de analiză au progresat şi a devenit probantă ideea că o structură lingvistică poartă în ea însăşi o parte dintre cauzele care contribuie la propria sa reînnoire. Diminuarea importanţei acordate substratului se bazează pe două principii metodologice: principiul explicaţiei interne şi principiul explicaţiei generale. În explicarea unor evoluţii fonetice sau morfologice este preferabil apelul la „tendinţe generale" de evoluţie decât la explicaţii speciale, pentru fiecare caz în parte [10, p. 47]. De asemenea, modificarea în sistem trebuie să se producă în sens pozitiv. Altfel spus, simpla pierdere a unei categorii (sens negativ), (de exemplu a unei opoziţii fonologice, a unei categorii gramaticale sau a unei distincţii semantice) nu este suficientă pentru a dovedi o acţiune modificatoare a unei limbi asupra alteia. Aceasta deoarece simplificarea unui sistem se poate datora şi slăbirii tradiţiei sau normei lingvistice. O distincţie foarte importantă între cele trei situaţii ale bilingvismului este faptul că sub-

BDD-A23042 © 2014-2015 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.103 (2026-01-19 08:50:14 UTC)

stratul afectează orice parte a gramaticii, în timp ce superstratul şi adstratul influenţează doar vocabularul, derivarea şi topica. O analiză a adstratului în toate limbile romanice precizează că doar adstratul grec a avut un rol deosebit. În ceea ce priveşte rolul superstratului, W. von Wartburg a analizat influenţa superstratului germanic în nordul Italiei şi estul Galiei, care a condus la fragmentarea lingvistică a galoromaniei şi iberoromaniei, precum şi la împărţirea dialectală a Italiei. De exemplu, în limba franceză tipurile de transformare atribuite superstratului germanic sunt: păstrarea prelungită a declinării bicazuale; tendinţa antepunerii adjectivului atributiv (mai ales la numele de culori în franceza veche); folosirea obligatorie a pronumelui personal în flexiunea verbală (aceasta nu numai în franceză, ci şi în retoromană şi în dialectele galo-italice), topica SVO (subiect-verb-obiect) în franceza veche şi retoromană; neutralizarea opoziţiei de aspect, perfectiv-imperfectiv, în franceza veche. W. von Wartburg a susţinut că superstratul germanic a dus la formarea limbilor romanice occidentale, după cum superstratul slav caracterizează limba română. Rezultatele contactului trebuie să aibă în vedere justa clasificare a faptelor de limbă. De exemplu, numeralele sunt considerate de mulţi lingvişti fapte de vocabular, dar numeralele compuse între 11-19 sunt distribuite la formarea cuvintelor. De asemenea, adverbele şi interjecţiile sunt încadrate la morfologie, dar mulţi le consideră fapte de vocabular sau de sintaxă.

Pentru o caracterizare cât mai adecvată a rezultatelor contactului lingvistic „este necesară, de asemenea, distincţia dintre: a. fapte de inventar; b. fapte de distribuţie" [10, p. 51-56]. M. Sala a alcătuit pentru prima dată un tablou sinoptic al situaţiilor posibile de contacte, pe care îl expunem în continuare. Vom analiza rezultatele contactelor interlingvistice: a. între idiomuri romanice; b. între idiomuri romanice şi neromanice. De asemenea, le vom urmări la acelaşi nivel al limbii: standard sau dialectal. Sunt notate cu S = limbaj standard, D = limbaj dialectal, R = idiom romanic, NR = idiom neromanic. Surprindem următoarele combinaţii posibile:

a-1 SR →SR = între idiomuri romanice standard; franceza-româna / italiana-retoromana. Influenţă la nivelul lexicului, dar şi în sintaxă şi fonetică.

a-2 SR →DR = limbă oficială – dialect romanic; româna-dialectul friulan / catalana-dialectul aragonez / italiana-dialectul istroromân. Influenţă la nivelul lexicului.

a-3 DR →SR = din dialect în limbă oficială; dialectul castilian – spaniolă. Influenţă la nivelul lexicului.

a-4 DR →DR = în zonă de graniţă lingvistică, contact direct / între dialectele spaniole-portugheze, apar dialecte mixte; rezultatele sunt profunde şi afectează sistemul fonologic.

b-1 SR →SNR =influenţa limbilor franceză, italiană, spaniolă etc. Asupra altor limbi europene – germana, engleza sau unor limbi africane. Influenţă la nivelul lexicului. Cazul „Romaniei pierdute", teritorii din sud-estul Europei pe care s-a vorbit o limbă romanică, din care au rămas doar urme în lexicul şi toponimia idiomurilor neromanice.

b-2 SNR →SR = cazurile de substrat sau superstrat al limbilor romanice; afectează structura limbii romanice. Influenţa limbilor engleză, germană, arabă, olandeză etc. – limbi romanice. Influenţă la nivelul lexicului.

BDD-A23042 © 2014-2015 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.103 (2026-01-19 08:50:14 UTC)

b-3 SR →DNR = limba romanică – dialect neromanic din limbile respective; româna – dialectele maghiar, săsesc şi al şvabilor, bulgar, ucrainean etc.; franceza – dialectul german din Alsacia sau Belgia; italiană – dialectul german din nordul Italiei sau din Elveţia. Influenţă la nivelul lexicului.

b-4 SNR →DR = limbă neromanică – dialect romanic; germana – dialecte italiene sau dialectul francez din Alsacia; engleza – dialectul francez din Canada. Influenţă la nivelul lexicului.

b-5 DR →DNR =contacte de confluenţă geografică; dialecte italiene – dialecte germane; graiuri daco-române – dialecte maghiare, germane sau slave; condiţiile de bilingvism prelungit conduc la modificări la nivelul sistemului fonologic şi a lexicului.

b-6 DNR →DR =dialecte neromanice din România – graiurile limbii române. Modificări la nivelul sistemului fonologic şi a lexicului.

b-7 DR →SNR = grai daco-român – limba maghiară standard, limba germană standard etc. vorbite în România. Influenţă la nivelul lexicului.

b-8 DNR →SR = dialect săsesc ş.a. – limbă română standard. Influenţă la nivelul lexicului. Ideea cauzalităţii multiple (agreată de tot mai mulţi lingvişti) invocă factorii externi numai când nu se poate găsi o soluţie prin criterii interne. Cercetările extinse din ultimele decenii permit să se afirme astăzi că, în general, în domeniul romanic nu s-au produs modificări ale structurii idiomurilor romanice sub influenţa altor limbi. Nici limba româna vorbită în R. Moldova nu şi-a modificat structura romanică a sistemului său sub presiunea limbii rusă. Chiar dacă adepţii moldovenismului susţin existenţa unei „limbi moldoveneşti", realitatea demonstrează contrariul. Există o serie de fenomene lingvistice înregistrate care se datorează contactului pe care limba română l-a avut cu limba rusă, în condiţiile unui *bilingvism instituţionalizat*. Acest tip de bilingvism se defineşte prin faptul că e un bilingvism *comunitar* şi presupune un statut *inegal* al limbilor în contact, fapt ce rezultă din rolul pe care statul îl atribuie fiecărei limbi în parte. Asocierea unuia dintre idiomuri cu instituţiile statale, prin acordarea statutului de „limbă oficială", îi conferă, în raport cu celălalt, o poziţie privilegiată în activitatea de comunicare socială, dar şi, mai ales în anumite condiţii istorice, din perspectiva evoluţiei limbii ca atare. Bilingvismul oficializat nu presupune însă ca toţi vorbitorii din comunitatea respectivă să fie bilingvi. Prezenţa persoanelor bilingve într-o comunitate înseamnă existenţa a două grupuri lingvistice distincte în cadrul acelei comunităţi şi nu doar a unei comunităţi bilingve.

Acest tip de bilingvism social implică, în mod evident, problema ierarhizării funcţionale a idiomurilor utilizate, pe bază de statut sociocultural al acestora. Pentru a fi posibilă această diferenţiere funcţională în cadrul comunităţii, cercetătorii în domeniu au apelat la termenul de *diglosie*. În această ordine de idei, în perioada 1812-1918 în Basarabia a existat o situaţie diglosică.

Este interesant de observat că atâta timp cât adstratul, care nu participă nici într-un fel, ca substratul şi superstratul, la „formarea" unei limbi, înglobează toate celelalte forme ale contactelor dintre limbi (inclusiv de la distanţă). Tocmai de aceea în câmpul lui pot fi uşor sesizate interferenţele generate de bilingvism, deci procesele propriu-zise, în schimb substratul şi superstratul, fenomene de interferenţă într-o anumită perioadă, apar astăzi ca rezultate.

BDD-A23042 © 2014-2015 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.103 (2026-01-19 08:50:14 UTC)

Referințe bibliografice

1 Coşeriu, E. *Sincronie*, *diacronie şi istorie*. Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1997.

2. Weinreich, U. *Languages in Contact. Findings and problems*. New York: Cambridge University Press, 1953.

3. Graur, Al. *Studii de lingvistică generală.* Bucureşti, Editura Academiei, 1955.

4. Alonso, A. *Estudios linguisticos. Temas espanoles*. Madrid, Editorial Gredos, S.A., 1967.

5. Russu, I. I. *Limba traco-dacilor*. Bucureşti, Editura Ştiințifică, 1967.

6. Rosetti, A. *Istoria limbii române*. Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, vol. I, 1986.

7. Capidan, Th. Limbă şi cultură. Bucureşti, 1943.

8. Capidan, Th. *Aromânii. Dialectul aromân.* Bucureşti, 1932.

9. Deroy, L. *L'emprunt linguistique*. Paris: Société d'Édition „Les Belles Lettres", 1956.

10. Sala, M. *Limbi în contact.* Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1997.

11. Vraciu, A. *Limba daco-geților*. Timişoara, Facla, 1980.

Institutul de Filologie al AŞM
(Chişinău)

BDD-A23042 © 2014-2015 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.103 (2026-01-19 08:50:14 UTC)